

7. Тригуб П. М. Ландауський (Карл-Лібкнехтівський) німецький національний район на Миколаївщині / П.М. Тригуб // Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність [Матеріали пленарного та секційних засідань VII Всеукраїнської наукової конференції]. – Ч. I. – К. : Рідний край, 1995. – С. 254–255.
8. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття / М.М. Шитюк. – К. : Тетра, 2000. – 533 с.
9. Міронова І. С. Національні меншини України / І.С. Міронова. – Миколаїв : Вид-во Миколаївського державного гуманітарного ун-ту ім. Петра Могили, 2006. – 464 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 233. – 89 арк.
11. Державний архів Одеської області. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 351. – 41 арк.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. Р-413. – Оп. 2. – Спр. 1. – 340 арк.

Иванова Т. Ю. Этнические меньшинства Юга Украины в период голода 1921-1923 гг.

В предлагаемой статье анализируется и раскрывается экономическое положение национальных меньшинств Южной Украины в 1920-30-е гг. На их экономическое развитие повлияло введение большевистской экономической политики, а именно политики военного коммунизма и нэпа. Применение таких реформ в итоге привело к голоду 1921-1923 гг., который затронул и представителей других этносов Украины. Углублено, выяснено последствия этих процессов для жизни разных национальностей южноукраинского региона.

Ключевые слова: национальное меньшинство, этносы, национальные группы, политика военного коммунизма, НЭП, раскулачивание, колонисты, продразверстка, продналог, миграция, колония, репрессивные меры, каннибализм, эпидемия.

Ivanova T. Yu. Ethnic minorities of South of Ukraine in the period of hunger 1921-1923

The article analyzes and reveals the economic situation of national minorities in Southern Ukraine 1920-30-ies on the economic development impact implementation Bolshevik economic policy, namely the policy of War Communism and the NEP. The use of such reforms as a result led to famine 1921-1923 biennium, which touched and members of other ethnic groups in Ukraine. Depth, clarified the consequences of these processes for the life of different nationalities this southern region.

Keywords: minority ethnic groups, national groups, the policy of War Communism, NEP, dispossession, colonists, requisitioning, tax in kind, migration, colony, repressive measures, cannibalism and epidemic.

УДК 94:281.9(477)"1932/1933"

Т. Г. Савчук

ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВЕНСТВО В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр.

У статті розглядається питання відображення голодомору 1932–1933 рр. у свідомості православного духовенства. Визначається ставлення служителів церкви до національної трагедії. Показано, що духовенство чітко усвідомлювало причини та згубні наслідки антинародної сільськогосподарської політики влади, пророкувало голодні роки. Почуття страху, невпевненість у завтрашньому дні, песимізм, обурення діями влади – все це цілковито заповнило думки служителів релігійного культу. Проте незважаючи на посилення із початком голоду розчарування, безнадії, відчаю, релігійні почуття укріпилися. Щира допомога мирян слугувала духовенству опорою, надавала сил і снаги для турботи про інших. Закриття церков позбавило духовенство матеріальної та моральної підтримки. Під тиском обставин припинила своє існування "п'ятдесятка". Духovenство втрачало своїх друзів-віруючих. Служителі церкви ставали жертвами голодної смерті, про що містяться відомості в мартирологах.

Ключові слова: православне духовенство, радянська влада, голодомор, колективізація, антицерковна політика.

Характеристика заходів більшовицької влади, спрямованих на боротьбу проти церкви в період голодомору 1932–1933 рр., знайшла часткове відображення в історичній літературі. Історики церкви – О. Ігнатуша [1], А. Зінченко [2], А. Киридон [3], В. Пащенко [4], О. Тригуб [5] – торкалися питання становища православної церкви в умовах голодомору 1932–1933 рр. Беззаперечним є твердження, що православна церква під час голодомору 1932–1933 рр. розділила трагічну долю свого народу.

О. Ігнатуша в спеціальній розвідці розглянув проблему економічного, адміністративно-репресивного тиску на церкву та духовенство в 1932–1933 рр. [6, с.112–127].

Однак менш дослідженими залишаються питання настроїв, цінностей, страхів і сподівань духовенства, його ставлення до подій, що відбувалися під час цієї масової антигуманної комуністичної акції. Цей аспект привертає до себе увагу у зв'язку зі зростанням інтересу сучасної науки до повсякдення радянського суспільства в цілому та до духовенства зокрема.

Зважаючи на наукову та суспільну актуальність проблеми, спробуємо дослідити вказані вище аспекти приватного життя духовенства в умовах голодомору 1932–1933 рр.

Розкриття цієї проблематики уможлиблює використання різних видів джерел. Важливу цінність становлять архівні документи, зокрема збережені у фондах районних, окружних та обласних комітетів КП(б)У.

У дослідженні використано матеріали серії книг “3 архівів ВЧК–ДПУ–НКВС–МБД–КДБ” та “Національних книг пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні”.

Значимі факти містяться і в наративних джерелах, зокрема у листах подільського священнослужителя Російської православної церкви, протоієрея Дмитра Галевича до своєї доньки. Інформативні можливості джерел дозволяють вирішити окреслені вище завдання.

Партійні документи рясніють повідомленнями про нібито протидію служителів церкви акціям колективізації. Вчені встановили, що ці звинувачення, як правило, носили безпідставний та пропагандистський характер. Однак і не можна вважати, що духовенство зайняло цілком нейтральну позицію та не реагувало на несправедливі дії влади щодо людей. Православне духовенство як невід’ємна складова суспільства просто не могло не відгукнутися на події соціально-політичного життя. Викачування хліба із сіл набуло загрозливих масштабів і становило серйозну небезпеку для життя людей. Ці ж проблеми безпосередньо зачіпали і представників духовенства, оскільки вони проживали переважно у сільській місцевості. Запровадження колгоспного устрою, руйнування матеріальної бази селянства, нищення одвічних цінностей українського народу – це ті питання, що хвилювали служителів церкви. Все частіше і глибше вони замислювалися над тим, до чого можуть призвести комуністичні модернізаційні акції. Невідворотність жахливих наслідків нововведень більшовиків була очевидною. І на це духовенство правдиво і відкрито вказувало людям, які зверталися за порадами відносно вступу до колгоспу. Так, священник із села Слобідки на Вінниччині прямо сказав селянину Семену Обертинському в 1931 р., що той “в колгоспі подохне з голоду” [7, арк.43].

Священик із села Сніжне Погребищенського району Вінницької області Василь Чекавський назвав селянам причину голоду, заявивши принародно, що “відібраний хліб вивозять з України за кордон, тому населення голодує...” [8, с.40].

Про нереальні плани хлібозаготівель і штучний голод говорив і священник Грицель із Чернігівщини: “Радянська влада навмисно морить голодом, люди від голоду пухнуть і вмирають” [9, арк.265–266].

Дяк із села Кетроси Ямпільського району Вінниччини Григорій Рождественський писав вірші на злободенну тематику. Один з його творів мовою оригіналу звучить так:

*“Европейские соседки
Посмотрите-ка на нас,
Как к концу-то «пятилетки»
Переждали мы всех вас.
Старики, юнцы и детки
Бога бросили молитъ,
И к концу-то «пятилетки»
Стали храмы здесь валить.
Кулакам, буржуйам клетки
Смастерили по тюрьмам.
Планы нашей «пятилетки»
Сталин все придумал сам.
Без «глаже» и без жилетки
Ходим все мы босиком
И к финалу «пятилетки»
С голодухи все помрем” [8, с. 11].*

Завжди обережний у висловлюваннях щодо влади протоієрей Д. Галевич з Поділля у листі до рідні, яка проживала у Києві, зазначив, що хлібозаготівлі стали причиною голоду. Священик повідомляв, що “запаси хліба вичерпано: весь озимий буквально відібрано, навіть той, що був знайдений комсомольцями у схованках, і яровий – з коренеплодами – майже весь” [10, с.76].

Отже, духовенство чітко усвідомлювало причини і згубні наслідки колективізації та пророкувало голодні роки. В умовах безпрецедентного репресивного тиску духовенство, як і інші верстви населення, не наважувалося чинити опір антинародній політиці влади. Служителям церкви залишалося тільки боротися за життя, співчувати, надавати посильну матеріальну й моральну допомогу тим, хто її потребував.

Із початком голоду наростали почуття розчарування, безнадії та розпачу. Протоієрей Д. Галевич в одному зі своїх листів, написаному напередодні Великодня 1932 р., зізнавався, що на душі в нього панує суцільна порожнеча, йому гірко і сумно, що голод фізичний породив голод душевний, і його пригнічений стан повністю відповідає настроям оточуючих, у яких так само похмурі обличчя [10, с.76].

І все ж таки голод не тільки не зламав релігійний традиціоналізм віруючих і духовенства, а навпаки – підсилив його. Фізичні страждання зміцнили релігійні почуття, яскравим підтвердженням чого стало святкування Великодня в 1932 р. І церковні, і партійні документи вказують на його небачені раніше масштаби. Так, у політичному зведенні Антонінського комітету КП(б)У до секретаря Вінницького обласного партійного комітету зазначалося, що більшість колгоспників замість того, аби сіяти пшеницю, відзначала Пасху, а в селі Кучманівці до церкви пішли всі селяни, чого раніше жодного року не спостерігалось. Служителям церкви у зведенні закидалося те, що вони навіть зуміли організувати співочий церковний гурток [11, арк.26].

На масовий характер святкування Великодня у 1932 р. вказувало у свою чергу і духовенство. Протоієрей Д. Галевич так передав свої почуття та враження від проведення церковного свята: “Народу в церкві та біля церкви на Пасху, як заведено здавна, завжди багато. Але цей рік винятковий. У мене був

настільки великий вплив людей, що за 42 попередні роки я не пам'ятаю жодного, який можна було б порівняти із цим за кількістю парафіян. Дивлячись на цю силу-силенну люду, я думаю: де ж результати тих настійливих намагань викликати у людей зневіру? Де химерна мрія противників Христа вбити віру в Нього та Його воскресіння? Де плоди диких і вульгарних нападок на таку святу й величну релігію та її Засновника. А ось вони – ці живі плоди, втілені у стремліннях і святих сподіваннях віруючого народу! ...Минула Пасха..., і ми знову поринули в цілковитий морок голоду – ще гіршого, облишивши навіть мрії про якийсь земний рай..." [10, с.81].

Почуттями безпорадності та страху пронизані листи протоієрея Д. Галевича, в яких йде мова про голодний 1933 р. Священника охоплювало не тільки співчуття до вмираючих людей, яких він побачив на підлозі своєї церкви у Великдень, а й обурення. "І насправді, де і коли так було, щоб молоді й здорові люди так бідували та страждали..." – у розпачі писав літній священник [10, с.87–88].

Страждали і ставали жертвами голодної смерті і представники духовенства, тим самим розділяючи з народом його трагічну долю. У мартирологах обласних томів "Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні" містяться відомості про кількість загиблих служителів церкви: Вінницька обл. [12, с.369] – 1; Херсонська обл. [13, с.134] – 1; Київська обл. [14, с.339, 884, 886] – 3; Одеська обл. [15, с.397, 660, 769] – 3; Житомирська обл. [16, с.168, 177, 346, 392] – 4; Луганська обл. [17, с.26-27, 59, 667] – 4; Хмельницька обл. [18, с.93, 265, 270, 458] – 4; Миколаївська обл. [19, с.596, 611, 613, 623, 632-633, 635, 685] – 10; Чернігівська обл. [20, с.232, 290-291, 307, 539, 543, 657, 672, 699, 711] – 12. Імовірно, ці показники були більшими. Представники духовенства "розчинилися" серед інших верств населення. Більшість служителів церкви відреклася від сану через накладені непомірні податки. Частина колишніх священнослужителів виконувала світські обов'язки, а священницькі функції – нелегально.

У мартиролозії часто причиною смерті значиться запис "старість". Хоча цілком очевидно, що справжньою причиною смерті був голод, оскільки для духовенства зазвичай 50–60 років – це вік "зрілості". В умовах нестачі їжі та загального ослаблення служителі церкви вмирали від крововиливу в мозок, дизентерії, тифу, плевриту, водянки, туберкульозу легенів, запалення легенів, раку горла, запалення нирок.

Однак щира допомога мирян слугувала духовенству опорою, надавала сил і снаги для виконання священницьких обов'язків і турботи про інших. Як представники єпископату, так і рядові священники по можливості ділилися з парафіянами, зі своїми близькими продуктами харчування, навіть поштою умудрялися пересилати кілька фунтів муки, фасолі та ін.

Щоправда, навіть мінімальна допомога духовенства голодуючим і будь-які прояви благодійності в 1932–1933 рр. викликали різке невдоволення та осуд з боку влади. Архієпископ Костянтин Малюшкевич закликав віруючих у Софіївському соборі допомогти голодуючим. Це звернення було розцінене владою як антирадянська пропаганда, бо вважалося, що в СРСР голоду немає, а факт масової загибелі людей і справжні причини трагедії ретельно приховувалися.

На Великдень 1933 р. парафія Софіївського собору під керівництвом архієпископа Юрія Міхновського передала голодуючим свячений хліб і крашанки. Уже наступного дня архієрея було викликано до відділу ДПУ, де йому пригрозили закрити Софіївський собор, якщо духовенство й надалі продовжить займатися не своєю справою [21, с.124].

Організувати масову допомогу голодуючим унеможлилював і той факт, що влада попри гострі насущні проблеми продовжувала курс на ліквідацію церкви як соціального інституту. Це обернулося здійсненням цілої низки антирелігійних заходів, у тому числі і свавільним закриттям церков. О. Ігнатуша встановив, що на території, зокрема, Дніпропетровської області станом на 15 травня 1933 р. закритими виявилися 53% молитовних будинків від загальної кількості діючих раніше [22, с.116]. Закриття церков супроводжувалося знущанням над релігійними почуттями духовенства, яке вимушене було терпіти непристойну поведінку "ліквідаторів" у стінах церкви та їх брутальне поводження з ритуальними речами.

У тих селах, де ще діяли церкви, місцева влада намагалася завадити діяльності громади, проведенню богослужіння. Так, наприклад, секретар партійного осередку в селі Плехів Чернігівської області в ніч з 6 на 7 січня 1932 р. провів арешти людей – переважно віруючих і священнослужителів. Заарештованих усю ніч було протримано в сільській раді, а вранці відправлено молотити врожай [23, арк.19]. У такий спосіб влада намагалася перешкодити селянам взяти участь у святкуванні Різдва Христового. Внаслідок свавільних дій представників влади люди були позбавлені можливості задовольнити свої духовні потреби, а священник не зміг повноцінно провести богослужіння, був позбавлений в тому числі і матеріального благословення.

Із закриттям церкви припинилася матеріальна та моральна підтримка духовенства. Під тиском обставин і через масову смертність припинила своє існування "п'ятдесятка". Духovenство втрачало своїх друзів-мирян.

Деякі представники духовенства наважувалися проводити релігійні обряди у себе вдома. Покладання надії на вищі сили в умовах безпорадності та розпачу викликало в 1933 р. численні звернення людей, які залишилися в живих, до духовенства з проханням про здійснення обрядів. Навіть ніде не працюючим колишнім представникам духовенства виконання на замовлення віруючих треб давало можливість вижити. Зокрема, засновнику Соборно-єпископської церкви, колишньому єпископу Сергію Лабунцеві із села Куриківка Сумської області проведення вдома хрещення, помазання допомогло вижити в період голодомору. Однак кількома роками пізніше на нього було заведено справу. Слідчі органи інкримінували Сергію Лабунцеві релігійну діяльність. Колишнього єпископа було засуджено до вищої міри покарання. Вирок було виконано 23 грудня 1937 р. [24, с.151].

Таким чином, представники православного духовенства чітко усвідомлювали істинні причини та згубні наслідки голодомору 1932–1933 рр. Почуття страху, невпевненість у завтрашньому дні, песимізм, обурення

політикою влади – все це цілковито заповонило думки стужителів релігійного культу. Факти критики влади не носили масового характеру, занепокоєння політикою голодомору та своє бачення цієї проблеми духовенство висловлювало переважно в розмовах з віруючими. В умовах виживання посилювалися релігійні почуття та уповання на вищі сили. Не дивлячись на фізичне та моральне виснаження служителі церкви залишалися вірними принципам християнського гуманізму. Переживши лихоліття, духовенство не забувало на богослужіннях молитися за загиблих під час голодомору [25, арк.4].

Джерела та література

1. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) / Олександр Миколайович Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 440 с.
2. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського / Арсеній Зінченко. – К. : Дніпро, 1997. – 424 с.
3. Киридон А.М. Час випробувань : держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років / Алла Миколаївна Киридон. – Тернопіль : “Підручники і посібники”, 2005. – 384 с.
4. Пащенко В. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х рр. XX ст. / Володимир Пащенко. – К. : Інститут історії України, 1994. – 252 с.
5. Тригуб О. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.) : між державним політичним управлінням та реформацією: Монографія / Олександр Тригуб. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.
6. Ігнатуша О.М. Разом з народом: церква в умовах голодомору 1932–1933 рр. / Олександр Миколайович Ігнатуша // Голодомор 1932–1933 : запорізький вимір. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 112–127.
7. Державний архів Вінницької області. – Ф.П.51. – Оп.1. – Спр.497. – 159 арк.
8. Мученики за віру. Біографічні дані служителів культури Вінницької єпархії, репресованих у роки сталінізму / За ред. В.С. Калюжного. – Вінниця : Державне обласне видавництво, 1993. – Вип. 1. – 64 с.
9. Державний архів Чернігівської області. – Ф.П.616. – Оп.1. – Спр.5. – 429 арк.
10. Галевич Дмитро. Незаарештовані листи : Листи священника з України до Німеччини. 1922–1938 / Петро Яницький (упоряд.), Ігор Доманський (упоряд.). – К. : Видав. дім “Козаки”, 2001. – 128 с.
11. Держархів Вінницької області. – Ф.П.136. – Оп.4. – Спр.104. – 71 арк.
12. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Вінницька область / Обласна редколегія: голова Л.М. Спіридонова, заступники голови В.П. Лациба, С.С. Нешик та ін. Автори упорядники: В.П. Лациба (керівник), В.В. Вижга, П.М. Кравченко, І.П. Мельничук, В.І. Петренко, Р.Ю. Подкур. – Ч. 1. – Вінниця : ДП “ДФК”, 2008. – 1065 с.
13. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Херсонська область. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/1090/100.pdf>
14. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Київська область / Обласна редколегія: голова В.І. Ульянченко, упорядник А.І. Гай. – К. : “Буква”, 2008. – 1376 с. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/1090/19.pdf>
15. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Одеська область / Обласна редколегія: Білоусова Л.Г. (голова), Батурина М.Г., Бурчо Й.О., Бух А.Є., Зінковський О.Ф. – Одеса : РВФ “Прес-кур'єр”, 2008. – 1008 с. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/1090/37.pdf>
16. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область. – Житомир : “Полісся”, 2008. – 1116 с. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/1090/12.pdf>
17. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Луганська область. – Луганськ : Янтар, 2008. – 916 с. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/1090/103.pdf>
18. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Хмельницька область / Редкол. : Гавчук І.К. (співголова редкол.), Гладуняк І.В. (співголова редкол.), Слободянюк П.Я. (наук. ред.), Осадча Г.Г. (відп. ред.) та ін. – Хмельницький, 2008. – Кн. 2. – 1176 с. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/1090/43.pdf>
19. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Миколаївська область. – Миколаїв : Видавництво “Шамрай”, 2008. – 864 с. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/1090/36.pdf>
20. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Чернігівська область / Український інститут національної пам'яті, Чернігівська обласна державна адміністрація, Чернігівська обласна рада; Редколегія : В.М. Хоменко (голова редколегії) та ін. – Чернігів : Деснянська правда, 2008. – 1060 с. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/1090/45.pdf>
21. Бобко (Савчук) Т.Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20–30-х рр. XX ст. : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Бобко (Савчук) Тетяна Григорівна. – Запоріжжя, 2005. – 232 с.
22. Ігнатуша О.М. Разом з народом: церква в умовах голодомору 1932–1933 рр. / Олександр Миколайович Ігнатуша // Голодомор 1932–1933 : запорізький вимір. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 112–127.
23. Держархів Чернігівської області. – Ф.П.616. – Оп.1. – Спр.5. – 429 арк.
24. Тригуб О. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922–39 рр.) : між державним політичним управлінням та реформацією: Монографія / Олександр Тригуб. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 300 с.
25. Держархів Вінницької області. – Ф.П.136. – Оп.4. – Спр.445. – 25 арк.

Савчук Т. Г. Православне духовенство в умовах голодомора 1932–1933 гг.

В статье рассматривается вопрос отражения голодомора 1932–1933 гг. в сознании православного духовенства. Определяется отношение служителей церкви к национальной трагедии. Показано, что духовенство четко осознавало причины и пагубные последствия сельскохозяйственной политики власти, предсказывало голодные годы. Чувство страха, неуверенность в завтрашнем дне, пессимизм, недовольство действиями властей – полностью охватили мысли служителей церковного культа. Однако несмотря на усиление с началом голода разочарования, безнадежности, отчаяния, религиозные чувства усилились. Искренняя помощь мирян служила духовенству опорой, придавала сил для заботы о других. Закрытие церквей лишило духовенство материальной и моральной поддержки. Под давлением обстоятельств прекратила свое существование “пятидесятка”. Духовенство теряло

своих друзей-верующих. Служители церкви становились жертвами голодной смерти, о чем содержатся данные в мартирологах.

Ключевые слова: православное духовенство, советская власть, голодомор, коллективизация, антицерковная политика.

Savchuk T. G. Orthodox clergy in the famine of 1932–1933

The article discusses mapping Famine of 1932–1933 in the minds of the Orthodox clergy. Determined attitude priests to national tragedy. It is shown that the clergy clearly aware of the causes and harmful effects of agricultural policies anti-people government, predicted famine. Feelings of fear, insecurity, pessimism, anger the authorities – all completely captivated thoughts ministers of church worship. However, despite the strengthening of the beginning of the hunger frustration, hopelessness, despair, religious feeling robust. Sincere help laymen served as clergy support, provided strength and vigor to take care of others. Closing churches clergy deprived of material and moral support. Under the pressure of circumstances defunct "fifty". The clergy lost their friends believe. Priests were victims of starvation, which contains information on martyrology.

Keywords: Orthodox clergy, the Soviet authorities, famine, collectivization, anti-clerical policy.

УДК 94:316.64-054.4(477.64)"1920/1941"

О. Ф. Штейнле

ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДВОЄНИХ НАСТРОЇВ ЖИТЕЛІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ: СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР (1920–ті – 1941 рр.)

Здійснено спробу з'ясувати соціальний чинник у формуванні палітри суспільно-політичних настроїв населення Запорізької області. Робиться висновок про руйнування традиційних соціальних зв'язків під час модернізації та перетворення жителів регіону на масу добре контрольованих індивідів. Тож початок радянсько-німецької війни більшість запоріжців зустрічали замкненими у своєму повсякденні, абстрагуючись від політичних проблем.

Ключові слова: Запорізька область, соціальна структура, суспільно-політичні настрої, селяни, робітники, інтелігенція, радянська модернізація.

На 1939 р. на території регіону проживало близько 1,5 млн. осіб¹. Офіційна точка зору через засоби масової інформації, на мітингах, партійних зборах, лекціях розповідала про небувале згуртування усіх жителів краю навколо партії більшовиків, всенародну любов до «великого Сталіна», політичний підйом громадян Запоріжжя. Та за фасадом показової єдності приховувалася ціла палітра людських позицій: від ура-патріотизму до повного неприйняття існуючих порядків.

Окремі елементи цієї палітри настроїв знайшли відображення у працях В.Г. Ткаченка (повсякдення робітників Запорізького індустріального комплексу, голодомори на Запоріжжі) [1; 2; 3], О.М. Ігнатуші (культурне і релігійне життя запоріжців 1920-х – 1930-х років) [4], Ю.І. Щура (антирадянський спротив у регіоні) [5] тощо. Праці цих дослідників з великого масиву краєзнавчих робіт вирізняє звернення уваги на настрої «пересічної людини», якій випала доля жити в час радянської модернізації. На даний момент найбільш детальну реконструкцію життя й настроїв довоєнного населення запорізького регіону містять підручники з історії рідного краю [6; 7].

Значний відбиток на свідомість жителів наклали історичні особливості краю. Запорожжя в українській культурі стало символом свободи та рівноправ'я, носієм національних традицій. Починаючи з XVIII ст., Південь України був територією інтенсивного розвитку капіталістичних відносин, ринкового господарства. Сприятливі природні умови, близькість портів, великі масиви незайнятих земель сприяли розвитку особистої ініціативи та підприємництва. У роки революції тут знаходився центр махновського руху, який зібрав під чорні знамена понад 100 тисяч людей. Після закінчення громадянської війни запоріжці активно скористалися з можливостей, наданих новою економічною політикою. Тож повернення до командно-адміністративної економіки, насадження тоталітарного режиму наприкінці 1920-х – у 1930-х роках викликало цілком передбачуване незадоволення значної частини населення регіону.

Ставлення жителів Запоріжжя до сталінського режиму та взагалі до радянської влади залежало від багатьох чинників: соціальної приналежності, віку, досвіду особистого спілкування з владою, національних та культурних особливостей. Без їх урахування зрозуміти поведінку наших земляків під час Великої війни 1941-1945 років вкрай важко. У пропонуваній розвідці робиться спроба розкрити соціальний фактор у формуванні довоєнних настроїв запоріжців.

¹ Зустрічаються різні оцінки чисельності жителів Запорізької області на 1939 р. У офіційних матеріалах перепису 1939 р. – 1 млн. 598 тисяч. Однак цей перепис вважають скоригованим, щоб приховати втрати населення протягом 1930-х років. Більш вірогідною виглядає цифра, наведена у довідці ЦК КП(б)У, призначеній для внутріпартійного вжитку – 1 млн. 440 тисяч осіб (ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 519. – Арк. 81).